УДК

КЛАСИФІКАЦІЯ САМОКОНТРОЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗА СУБ'ЄКТАМИ ЇХ ІНІЦІЮВАННЯ

CLASSIFICATION OF SELF-CONTROL AUTHORITES OF THE COURT OF PRIMARY JURISDICTION IN THE CIVIL PROCESS BY THE SUBJECTS OF THEIRS INITIATION

Микуляк П.П.,
заступник Голови
Закарпатського окружного адміністративного суду

У науковій статті автором здійснено класифікацію самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі за суб'єктами їх ініціювання. Відповідно до обраного критерію автор виділяє шість груп самоконтрольних повноважень суду першої інстанції: 1) повноваження, які ініціюються учасниками справи та представниками; 2) повноваження, які ініціюються судом; 3) повноваження, які ініціюються державним або приватним виконавцем; 4) повноваження, які ініціюються свідками; 5) повноваження, які ініціюються експертами; 6) повноваження, які ініціюються особами, які не є учасниками цивільного процесу.

На підставі аналізу норм цивільного процесуального законодавства автор визначає коло самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які ініціюються учасниками справи та представниками (відвід судді, поновлення провадження у справі після її зупинення і т. д.), коло самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які ініціюються судом (поновлення розгляду справи по суті під час винесення рішення в нарадчій кімнаті, відновлення судового провадження тощо), коло самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які ініціюються приватним та державним виконавцем (встановлення чи зміну способу або порядку його виконання тощо), коло самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які ініціюються свідком (повторний допит свідка), коло самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які ініціюються експертом (роз'яснення судом питання, на які експерт має дати відповідь), та коло самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які ініціюються особами, які не є учасниками цивільного процесу (скасування ухвали суду про накладення судового штрафу тощо).

Робиться висновок, що обсяг самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які ініціюються учасниками справи та представниками, є найбільш обширний, проте вони разом із судом або іншими суб'єктами можуть багато самоконтрольних повноважень ініціювати спільно.

Ключові слова: цивільний процес, суд першої інстанції, самоконтрольні повноваження, класифікація, суб'єкти ініціювання.

In the scientific article the author systemizes the self-control authorities of the court of primary jurisdiction in the civil process by the subjects of theirs initiation. According to the chosen criteria the author sorts out six groups of the self-control authorities of the court of primary jurisdiction: 1) the authorities, that are initiated by the participants and representatives; 2) the authorities, that are initiated by the court; 3) the authorities, that are initiated by the state enforcement officer or private executor; 4) the authorities, that are initiated by the witnesses; 5) the authorities, that are initiated by the experts; 6) the authorities, that are initiated by the persons, that are not the participants of the civil process.

On the basis of the analysis of the provisions of the civil procedure legislation the author specifies the range of the self-control authorities of the court of primary jurisdiction, that are initiated by the participants of a case and representatives (the judge rejection, the revival of proceedings after its stoppage and so on), the range of the self-control authorities of the court of primary jurisdiction, that are initiated by the court (the revival of proceedings essentially during the rendering of decision in a consultation room, renewal of proceeding etc.), the range of the self-control authorities of the court of primary jurisdiction, that are initiated by the state enforcement officer or private executor (the determination or change of method, or procedure of its execution etc.), the range of the self-control authorities of the court of primary jurisdiction, that are initiated by the witness (the re-examination of a witness), the range of the self-control authorities of the court of primary jurisdiction, that are initiated by the expert (the explanation by the court a question, that must be answered by the expert) and the range of the self-control authorities of the court of primary jurisdiction, that are initiated by the persons, that are not the participants of the civil process (the repeal of the court decision about the imposition of a court fine etc.).

It was made a conclusion, that the scope of the self-control authorities of the court of primary jurisdiction, that are initiated by the participant of the case and the representatives is the vastest, however, together with the court or the other subjects can initiate a lot of self-control authorities jointly.

Key words: civil process, court of primary jurisdiction, self-control authorities, classification, subject of estimation.

Постановка проблеми. Вивчення самоконтролю суду першої інстанції за допомогою класифікації його повноважень упорядкує та систематизує інформацію про змогу суду першої інстанції самостійно піддавати кореляції власні процесуальні дії та акти. Класифікація допоможе встановити не тільки місце тих чи інших самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі, але й зв'язки між ними, розкриє їхню внутрішню закономірність. Класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі дасть змогу виокремити факультативні ознаки функції самоконтролю, які будуть проявлятися під час реалізації не будь-яких повноважень, а тільки їх групи.

Стан опрацювання. Поділ самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі на певні групи та їх упорядкування в цілісну систему нечасто перебувало у полі зору процесуалістів. Серед теоретиків, які займалися цим питанням, можна виділити двох зарубіжних вчених − Є.Г. Трішину та Ю.О. Зайцеву. Саме остання найбільше приділила уваги систематизації самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, щоправда, в арбітражному, а не цивільному судочинстві. Вітчизняні науковці оминули увагою це питання, створивши певну наукову прогалину в теорії цивільного процесу.

Метою статті є поділ самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі за суб'єктами їх ініціювання, з огляду на положення цивільного процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. За суб'єктами ініціювання самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі можуть бути поділені на ті, що ініціюються судом, виконавцем, учасниками справи, представниками, свідками, експертами та особами, які не є учасниками цивільного процесу. Класифікацію за суб'єктами також виділяє Ю.О. Зайцева, але вона її обмежує виключно судом, виконавцями, сторонами справи та їх представниками, прямо застерігаючи, що свідки та експерти не володіють змогою ініціювати самоконтрольні повноваження суду першої інстанції [1, с. 38−39]. З останнім твердженням автор не погоджується, про що нижче будуть наведені аргументи.

Більшість самоконтрольних повноважень суду, які можуть бути задіяні в цивільному процесі, реалізуються на підставі заяв і клопотань учасників справи. Чинний

ЦПК України в низці випадків про це заявляє прямо, виписуючи правовий статус учасників справи під час вчинення тої чи іншої процесуальної дії. Наприклад, відвід судді, поновлення провадження у справі після її зупинення, виправлення описок та арифметичних помилок тощо. У деяких випадках положення ЦПК про це мовчать, але це не означає, що учасник справи не має права звернути увагу суду на можливість реалізації ним того чи іншого самоконтрольного повноваження, коли є для цього всі підстави. Так, якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація, для забезпечення нерозголошення якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні, вже є публічно доступною або обмеження доступу до інформації є безпідставним чи не відповідає закону, ніщо не забороняє учаснику справи подати до суду клопотання про поновлення розгляду справи у відкритому судовому засіданні. Подання цього клопотання забезпечить учаснику справи реалізацію його права, що закріплене в ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, – права на публічний розгляд його справи [2]. Отже, право учасника справи звернути увагу суду на можливість кореляції своєї власної процесуальної поведінки або виданого ним судового акта виступає додатковою процесуальною гарантією винесення обґрунтованого і законного судового рішення. Крім того, таке право учасників справи безпосередньо пов'язується з диспозитивною та змагальною природою цивільного судочинства.

Окремі вчені стверджують, що було б доречно, щоби правом ініціювання самоконтрольних повноважень суду наділялися виключно сторони справи, а не всі учасники справи. Мотиви такого радикального твердження не наводяться [1, с. 44]. На нашу думку, підстав для обмеження правового статусу учасників справи, які відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 43 ЦПК мають право подавати заяви та клопотання до суду, немає, оскільки саме через реалізацію такого процесуального права відбувається офіційне спілкування учасника справи з судом, що її розглядає чи розглянув, у тому числі й у сфері застосування самоконтрольних повноважень судом. Правда, деякі самоконтрольні повноваження суду першої інстанції можуть бути ініційовані тільки певним учасником справи. Так, заяву про перегляд заочного рішення може подати тільки відповідач, а заяву про скасування судового наказу – боржник. Тому процесуальний статус не просто учасника справи, а певного учасника справи, склад яких визначено ст. 42 ЦПК, буде мати в низці випадків вирішальний вплив на здійснення того чи іншого самоконтрольного повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі.

Оскільки судові представники наділяються процесуальним статусом сторін, третіх осіб, стягувача та боржника в наказному провадженні, заявників та заінтересованих осіб в окремому провадженні, вони також можуть ініціювати самоконтрольні повноваження суду першої інстанції за тією процедурою, що й учасники справи.

Ініціювання самоконтрольних повноважень судом прямо випливає із природи самоконтролю як функції суду першої інстанції. Самоконтроль означає самостійне вирішення судом тих проблемних питань, що склалися в процесі розгляду та вирішення цивільної справи. Саме тому коло самоконтрольних повноважень, які може ініціювати суд, також доволі істотне. Зокрема, за власною ініціативою суд може припинити врегулювання спору за участі судді, провести повторний допит свідка, поновити розгляд справи по суті під час винесення рішення в нарадчій кімнаті, винести додаткове рішення, відновити судове провадження тощо.

Разом із тим є такі самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, які він не вправі застосовувати в цивільному процесі без згоди учасників справи. Зокрема, він не вправі самостійно роз'яснити судове рішення без ініціювання учасників справи чи виконавця тощо. Існування таких обмежень для суду зумовлюється різноманітними причинами: в одних випадках діє принцип диспозитивності, який обмежує становлення слідчих засад у цивільному процесі (так, відповідач самостійно вирішує, миритися йому із заочним рішенням чи вимагати його скасування в суді, що його ухвалив); в інших випадках суд не бачить доцільності в реалізації самоконтрольних повноважень (зокрема, своє власне рішення суддя розуміє, а тому не відчуває потреби у його роз'ясненні); в третіх випадках суд банально позбавлений інформації, яка б дала змогу застосувати самоконтрольні повноваження (наприклад, виключно за заявою фізичної особи, яка була обмежена в дієздатності, її піклувальника, членів сім'ї або органу опіки та піклування суд вправі скасувати своє рішення про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та прийняти нове про поновлення цивільної дієздатності фізичної особи) тощо. Отже, на відміну від учасників справи, суд не має змоги запустити механізм самоконтролю стосовно всіх своїх повноважень.

Під судом, що може ініціювати самоконтрольні повноваження суду, розуміють, як правило, суд, що розглядає справу, та суд, що її розглянув. Це прямо пов'язано із попередньою класифікацією самоконтрольних повноважень суду першої інстанції. Разом із тим механізм застосування деяких самоконтрольних повноважень суду першої інстанції вказує, що суб'єктом їх ініціювання буде виступати суд вищестоящої інстанції. Наприклад, якщо суддя-доповідач під час вивчення матеріалів справи виявить нерозглянуті зауваження на правильність і повноту фіксування судового процесу технічними засобами, нерозглянуті письмові зауваження щодо повноти чи неправильності протоколу судового засідання, невирішене питання про ухвалення додаткового рішення, суд апеляційної інстанції постановляє ухвалу із зазначенням строку, протягом якого суд першої інстанції має усунути недоліки (ч. 3 ст. 365 ЦПК). У цій ситуації суд апеляційної інстанції не вправі самостійно розглянути вказані зауваження чи заяву про винесення додаткового рішення, а тому вищестоящий суд дає вказівки нижчестоящому виконати свої повноваження. Виходить, що механізм вертикального судового контролю запускає механізм горизонтального судового контролю. Цю ситуацію в жодному разі не можна порівнювати із випадком скасування судового рішення вищестоящою судовою інстанцією та направлення цивільної справи на повторний розгляд до суду першої інстанції. Повторний розгляд цивільної справи судом першої інстанції, після її судового перегляду не можна розглядати проявом самоконтрольних повноважень, оскільки недоліки роботи суду першої інстанції були вже визначені вищестоящим судом. У той час як направлення нерозглянутих зауважень на протокол судового засідання або його технічний запис або нерозглянутої заяви про винесення додаткового рішення на розгляд суду першої інстанції *наперед* не вирішує, чи були судом допущені помилки, оскільки суд першої інстанції може не задовольнити вказані процесуальні документи.

Деякі самоконтрольні повноваження суд та учасники справи (представники) можуть ініціювати разом. Наприклад, винесення додаткового рішення, скасування забезпечення позову, виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні, поновлення провадження у справі, розгляд якої був зупинений, відновлення втраченого судового провадження тощо. Така ініціативність із боку обох суб'єктів покликана гарантувати застосування самоконтрольних повноважень судом, якщо для цього є необхідні підстави.

Виконавці можуть ініціювати самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, як правило, вже після завершення розгляду цивільної справи та проголошення судового рішення. Зокрема, державні та приватні виконавці можуть ініціювати роз'яснення судом свого

рішення, встановлення чи зміну способу або порядку його виконання. Наділення виконавців подібними прерогативами пов'язано із вчиненням процесуальних дій під час виконавчого провадження. Для того, щоб воно було проведене успішно та своєчасно, державні та приватні виконавці можуть попросити суд реалізувати свої самоконтрольні повноваження. Обсяг самоконтрольних повноважень, які можуть бути ініційовані виконавцями, є незначним і обмежується виключно останньою стадією цивільного процесу: стадією виконання судового рішення в цивільній справі.

Інші учасники судового процесу зазвичай не вправі ініціювати застосування судом першої інстанції його самоконтрольні повноваження, оскільки їх роль під час розгляду цивільної справи є допоміжною і обмежується здійсненням ними загалом певних обов'язків, які мають сприяти тому, щоб суд розглянув обґрунтовано і законно цивільну справу. Але чинний ЦПК України містить два випадки, коли свідок та експерт можуть ініціювати суд, що розглядає цивільну справу, реалізувати свої самоконтрольні повноваження. Зокрема, свідок може попросити суд про здійснення його повторного допиту (ч. 12 ст. 230 ЦПК), а експерт має право клопотати про те, щоб суд роз'яснив йому питання, на які він має дати відповідь (ч. 4 ст. 104 ЦПК). Вочевидь, вказані випадки націлені на отримання достовірної інформації з певних засобів доказування задля забезпечення винесення судом обґрунтованого судового рішення. Вони можуть мати місце тільки до винесення і проголошення судового рішення.

До суб'єктів, що можуть ініціювати здійснення судом першої інстанції самоконтрольних повноважень у цивільному процесі, також належать особи, які не володіють статусом учасника процесу, тобто вони не належать до учасників справи, представників та інших учасників судового процесу. Аналіз ЦПК дає змогу зробити висновок про існування принаймні двох таких випадків: ініціювання судом застосування самоконтрольних повноважень щодо скасування ухвали суду про зустрічне забезпечення позову або ухвали суду про накладення судового штрафу. Так, відповідно до ч. 4 ст. 155 ЦПК зустрічне забезпечення може бути скасовано судом у будь-який час за вмотивованим клопотанням відповідача або іншої особи, права або охоронювані законом інтереси якої порушуються у зв'язку з вжиттям заходів забезпечення позову. Під «іншою особою» розуміється не тільки учасник процесу, але й будь-яка фізична чи юридична особа, чиї права та інтереси були порушені в процесі застосування зустрічного забезпечення. Наприклад, зустрічне забезпечення було дано у формі накладення арешту на майно позивача та заборони його використання (п. 2 ч. 4 ст. 154 ЦПК), яке, як згодом з'ясувалося, належить йому тільки на праві часткової власності. Інший співвласник такого майна може подати заяву про скасування ухвали про зустрічне забезпечення позову, оскільки вона порушує його права як співвласника такого майна.

Щодо другого випадку, коли не учасник процесу може ініціювати здійснення судом самоконтрольних повноважень, то ним може бути фізична чи юридична особа, від якої вимагали судові докази для розгляду цивільної справи, але за поважних причин вона не змогла виконати ухвалу суду своєчасно, за що була піддана покаранню у вигляді штрафу. Ніщо не забороняє такій особі подати до суду клопотання про скасування постановленої ним ухвали про стягнення штрафу, оскільки особа вже надала суду докази та докази поважності причин невиконання відповідної вимоги суду (ч. 6 ст. 148 ЦПК). У такому разі будемо мати особу, яка, не володіючи статусом учасника судового процесу, запустить механізм самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі.

Висновки. Таким чином, вищевказана класифікація самоконтрольних повноважень суду показує існування надзвичайно широкого кола суб'єктів, які можуть виявити ініціативу щодо застосування судом першої інстанції своїх повноважень із кореляції власної процесуальної поведінки або виданих судових актів. Наявність такого числа осіб напряму пов'язана з великою кількістю процесуальних дій, етапів та стадій цивільного процесу, де суд може задіяти самоконтрольні повноваження. Як було зазначено в попередньому розділі, ними пронизаний увесь цивільний процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зайцева Ю.А. Самоконтроль арбитражного суда первой инстанции : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2011. 207 с.
2. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод: міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 04.01.2020)
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.